

פרשת ויקהל "Defining Community"

W

הרב יונתן זקס – שיג ושיח "החיה הקהילתית" (מרץ 2016)
בתחילת פרשת ויקהל משה עושה תיקון לחטא העגל. התורה רומזת לנו על כך כאשר היא פותחת את שתי הפרשיות בפעלים כמעט זהים. "וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהְרֹן", נאמר בפסוק הראשון בסיפור העגל; "וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", פותחת פרשתנו, מיד לאחר דת משה מההר בשנית, עם הלוחות השניים ועם מחילתו של הקב"ה לעם. אלו הן שתי ההופעות הראשונות בתורה, והיחידות בספר שמות, של פעלים מהשורש קה"ל. הקשר בולט במיוחד לאור זהות הכתיב בין "וַיִּקְהַל" ו"וַיִּקְהַל". והלא דבר הוא. בני ישראל חטאו בעגל כאשר נקהלו, חטאו כקהילה - ועכשיו עליהם להתקהל שוב ולהיבנות מחדש כקהילה.

הרוחניות היהודית היא בראש ובראשונה רוחניות קהילתית. הקהילה, השותפות החברתית, היא יסוד מוסד בהווייתנו האנושית, לא רק בימי קדם אלא גם בימינו. כפי שנראה להלן, מחקרים מדעיים מאשרים כי לקהילה ולרקמה החברתית כוח בלתי־רגיל בעיצוב חיינו. אך קודם - הבה נדייק ונראה מה עושה משה בפרשתנו. הוא מפנה את מבטם של בני ישראל לשני מרכזים קהילתיים גדולים ביהדות, האחד במרחב ומשנהו בזמן. המרכז הקהילתי שבזמן הוא השבת. המרכז הקהילתי שבמרחב הוא המשכן, שהתגלגל לימים למקדש ובהמשך לבית הכנסת. בשני המקומות הללו ניכרת עוצמתה של הקהילה. בשבת, כשאנו מניחים בצד את העיסוקים והרצונות הפרטיים שלנו ומתקבצים יחדיו כקהילה; ובבית הכנסת, ביתה של הקהילה.

היהדות מחשיבה מאוד את היחיד. כל אדם הוא בעיניה עולם ומלואו. ובכל זאת, המילים "לא טוב" מופיעות לראשונה בתורה בפסוק "לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב, יח). חלק גדול מאוד מהתורה ומהמצוות עניינו היחד. התורה מוקירה את האינדיבידואל, אך אינה מצדדת באינדיבידואליזם.

היהדות היא דת של קהילה. את הקדושות שבתפילותינו אנו יכולים לומר אך ורק במניין, הסף המזערי לקהילה. כשאנו מתפללים, אנו עושים זאת כקהילה. בקשותינו נאמרות ברובן בגוף ראשון רבים. מרטין בובר דיבר על אניוואתה, אבל היהדות היא לאמתו של דבר דת של אנחנו־ואתה. לפיכך, כדי לכפר על החטא שבני ישראל חטאו כקהילה, משה שאף לקדש את הקהילה בזמן ובמרחב.

הביטוי בשבת. מייקל וולצר, הפילוסוף הפוליטי איש פרינסטון, כתב על ההבדל בין ימי חופשה לימי קדושה, והשבת בפרט. רעיון החופשה כיום־חג פרטי הוא חדש יחסית. וולצר מתארך את הולדתו לשנות השבעים של המאה ה־19. אופיו הוא אינדיבידואליסטי או משפחתי. "כל אדם מתכנן את החופשה שלו, הולך לאן שלבו חפץ, עושה מה שהוא רוצה". השבת, לעומת זאת, היא קולקטיבית במהותה: "אִתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ, עִבְדְּךָ וְעַמְּתָךָ וּבְהֵמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ". היא ציבורית, היא משותפת, היא נחלת כולם. היא זמינה לכול בתנאים זהים: "כולם מצטרפים, כולם נהנים". לחופשה אנחנו יוצאים כיחידים או כמשפחה. את השבת אנו חוגגים כקהילה.

הוא הדין בבית הכנסת, מקדש־המעט הקהילתי - מוסד ייחודי ליהדות שאומץ לימים, במתכונות אחרות, בנצרות ובאסלאם. המחשה לערכו המיוחד ניתן למצוא במחקריו של

רוברט פאטנר מאוניברסיטת הארוורד. בשנת 2000 פרסם פאטנר את הספר 'באולינג לבד', שתיאר את מעברם של האמריקנים מתחביבים קבוצתיים לבילויים ביחיד, בין היתר את המעבר מקבוצות ומועדונים של כדורת (באולינג) להליכה לאולמות של משחקי בודדים. הוא טען שהעבודה שהאמריקאים הולכים ונעשים אינדיבידואליסטים יותר מבטאת אבדן של "הון חברתי", של הקשרים המחברים אותנו באחריות משותפת לטוב המשותף. כעבור עשור תיקן פאטנר את התזה שלו. ההון החברתי, אמר, עדיין קיים, ואפשר למצוא אותו בכנסיות ובבתי הכנסת. על פי מחקרים שערך, אנשים הפוקדים את בית התפילה דרך קבע נוטים יותר מאנשים אחרים לתת כסף לצדקה, לעסוק בפעילות התנדבותית, לתרום דם, ללוות אנשים הסובלים מדיכאון, להציע מקום ישיבה לזרים, לעזור לאנשים למצוא עבודה, וכן הלאה בעוד סוגים רבים של עשייה אזרחית, מוסרית ופילנתרופית. כללו של דבר, באנשים הללו פיעמה רוח אלטרואיסטית יותר מאצל אחרים. הגעה קבועה לבית-תפילה היא המשתנה המנבא המדויק ביותר לאלטרואיזם, יותר מכל גורם אחר כגון מגדר, רמת השכלה, רמת הכנסה, גזע, אזור מגורים, מצב משפחתי, אידאולוגיה וגיל. מרתק מכול, פאטנר מצא שהרכיב המכריע הוא ההשתייכות לקהילה דתית, ולא זהותה ואמונתה של קהילה זו. במחקר נמצא שאתאיסט המגיע באופן סדיר לבית תפילה (אולי כדי ללוות בן זוג או ילד), הסיכויים שיתנדב בבית תמחוי גדולים מהסיכויים שיעשה זאת מאמין דתי נלהב הנוהג להתפלל ביחידות בביתו. גורם המפתח הוא הקהילה. מחקר שנערך לא מכבר הראה דבר נוסף. לזהותם של האנשים שאתם מתחברים אליהם יש השפעה עצומה על מה שאתם עושים ועל מה שאתם נעשים. ניקולס כריסטקיס וג'יימס פאולר ערכו בשנת 2009 ניתוח סטטיסטי לקבוצה בת 5,124 נבדקים ול-53,228 קשרים בין נבדקים אלו לבין ידידי המשפחה שלהם ועמיתיהם לעבודה. הם מצאו כי אם אחד מחבריו של אדם מתחיל לעשן, הדבר מגדיל באופן מובהק (ב-36 אחוז) את ההסתברות שגם אדם זה יתחיל לעשן כן. כך הוא גם באשר לשתיית אלכוהול, הרזיה, השמנה, ועוד דפוסי התנהגות רבים.

יש דבר כזה, "הידבקות חברתית". אנחנו מושפעים עד מאוד מחברינו - כפי שקבע כבר הרמב"ם במשנה תורה: "דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, ונוהג במנהג אנשי מדינתו". וזה מחזיר אותנו אל משה ואל "ויקהל". משה מקהיל את העם, מעמיד במרכז חייו הדתיים את הקהילה, ונותן לה משכן במרחב והיכל בזמן. על ידי כך הוא מפגין את כוחה של הקהילה להיטיב, כנגד מעשה העגל שהראה מה גדול כוחה של הקהילה להרע. הרוחניות היהודית היא ברובה המכריע קהילתית מאוד. משום כך, אמונת ישראל היא בעיניי גאולה מן הבדידות.

הרב יונתן זקס – שיג ושיח "קהילות וקהלים" (מרץ 2020)
מלאני רייד היא עיתונאית, בעלת טור קבוע בטיימס הלונדוני. היא משותקת מצווארה ומטה, אך רחמים עצמיים הם ממנה והלאה – כדי כך ששמו של הטור שלה הוא "עמוד השדרה" (באנגלית, אותה מילה משמשת לטור בעיתון ולעמוד). ב-4 בינואר השנה היא סיפרה כיצד היא, בעלה ואחרים בכפר הסקוטי שלהם קנו פונדק ישן כדי להפוך אותו לפאב ולמרכז קהילתי; לנכס שכונתי משותף.

משהחלו במלאכה נוצרה דינמיקה נפלאה. רבים מתושבי המקום נידבו את שירותיהם כדי לעזור בהקמת המרכז ובאחזקתו. "שני מוזיקאים קלאסיים ידועים מנקים לנו את השירותים ומפנים שולחנות. כברמנים מתפקדים פסלים, פועלי בניין, כמרים חילונים, קציני צי סוחר, סבתות, מנהלי משאבי-אנוש וסוכני גדל'ן... מנכ"לים בגמלאות חותכים בולי עץ לאת,

אנשים בני שבעים ומשהו ממלצרים, מהנדסים בודקים קירות פנימיים לשבירה, ובעלי מלאכה מתקנים מרזבים סתומים."

המקום לא רק נעשה למרכז קהילתי; הוא הזריק אדרנלין בחיי הכפר. אנשים מכל הגילים באים אליו לשחק משחקי חברה, לשתות, לאכול ולהשתתף באירועים מיוחדים. מגוון עשיר של שירותים ופעילויות קהילתיים צמח סביבו. רייד מדברת על "האלכימיה של מה שאפשר להשיג בכפר כשכולם מתקבצים סביב מטרה משותפת."

באדיבותה ציטטה מלאני במאמרה דברים שלי על הקסם ההופך "אני" ל"אנחנו": "כשאתם בונים בית יחד... אתם יוצרים דבר גדול הרבה יותר ממה שכל אחד מכם ומהאנשים שתשכרו יכול לעשות לבדו". הספר שכתבתי על הנושא, 'הבית שאנו בונים ביחד', קיבל את השראתו מפרשת השבוע שלנו ומשמה, ויקהל. זהו המדריך של התורה לבניית קהילה.

התורה עושה זאת ברמיזה. היא משתמשת בשורש אחד, קה"ל, ואפילו באותו רצף-אותיות, "ויקהל", בשינוי ניקוד, כדי לתאר שתי פעולות שונות לגמרי. האחת מופיעה בפרשת

השבוע שעבר, כי תישא, בפתיחת הסיפור על חטא העגל. "וַיִּרְא הָעָם כִּי בָשַׁשׁ מֹשֶׁה לְרַדֵּת מִן הַהָר, וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהֱרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו, קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ, כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הָעֵלְנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מָה הָיָה לוֹ" (שמות לב, א). הפעם השנייה

היא הפסוק הפותח את פרשתנו: "וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם, אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אִתְּם" (לה, א).

שתי התקהלויות, שני פעלים דומים. "ויקהל העם", בבניין נפעל, כלומר העם נקהל; "ויקהל משה", בבניין הפעיל, כלומר משה הקהיל. אבל יש הבדל יסודי בין השניים. כשהעם נקהל, הוא עשה זאת בלי מנהיג. ואילו בפרשתנו משה, המנהיג, הקהיל. ההתקהלות הראשונה יצרה קהל; השנייה – קהילה.

בקהל-המונים, היחידים מאבדים את יחידיותם. הלך-רוח קולקטיבי משתלט עליהם, והם מוצאים את עצמם עושים דברים שלא היו מעלים על דעתם לעשות במצב רגיל. ידועים

דבריו של צ'רלס מקי על שיגעון ההמון: אנשים "משתגעים במהירות כשהם בעדר, ועשתונותיהם חוזרים אליהם אט אט כשהם ביחידות". כשהם יחד, הם פועלים כאחוזי

תזזית. תהליכי החשיבה הנורמליים מדולגים. לפעמים הדבר מתבטא באלימות; במקרים

אחרים, בהתנהגות כלכלית אימפולסיבית המנפחת בועות שווא ענקיות ואז מפוצצת אותן לרסיסים. ההמון נעדר אותה מערכת בקרה פנימית של עכבות ובלמים שיש לנו כיחידים.

אליאס קנטי, שספרו 'ההמון והכוח' הוא מן הקלאסיקות בנושא זה, כותב כי "ההמון הוא אותו המון בכל מקום, בכל תקופה ובכל תרבות; הוא שומר על מהות קבועה בכל הקשת

האתנית, הלשונית והתרבותית. משהתהווה, הוא מתפרץ במרב האלימות. רק יחיד סגולה מסוגלים לעמוד בפני כוחו המידבק; הוא תמיד רוצה להמשיך לגדול, ואין שום גבולות

מוכנים לגדילתו. הוא עשוי להתהוות בכל מקום שבו נמצאים בני אדם ביחד, והספונטניות והפתאומיות שלו מבעיתות."

ההמון שנקהל סביב אהרון היה אחוז פניקה. משה היה החולייה המקשרת היחידה של העם אל הקב"ה – ומתוך כך, החולייה המקשרת היחידה אל ההנחיות, ההדרכה, הגס והכוח. והנה הוא בושש לבוא, והם לא ידעו מה היה לו. בקשתם לעשות "אלהים אשר ילכו לפנינו"

הייתה נסגנית (רגרסיבית) ונטולת שיקול דעת. התנהגותם לנוכח העגל – "וישב העם לאכל ושתו וניקמו לצחק" (לב, ו) – הייתה מופקרת. לאחר שמשה ירד מן ההר במצוות ה', הוא

ראה "את העם כי פרע הוא, כי פרעה אהרן לשמעה בקמיהם" (לב, כה). מראה זה ממחיש את דבריו של קרל יונג: "הפסיכולוגיה של קהל גדול צוללת באורח בלתי-נמנע אל מפלס

פסיכולוגיית האספסוף". משה ראה קהל.

ה'ויקהל' של פרשתנו שונה לחלוטין. משה ביקש לבנות קהילה על ידי כך שיאפשר לאנשים להרים תרומה אישית למיזם משותף – המשכן. בקהילה, היחידים נשארים יחידים. השתתפותם היא וולונטרית במהותה: "קחו מאתכם תרומה לה', כל נדיב לבו יביאָה" (לה), (ה). ההבדלים הבין-אישיים זוכים להערכה, כי בזכותם יש לכל אדם דבר ייחודי משלו לתרום. היו שנתנו זהב, אחרים נתנו כסף, ועוד אחרים – נחושת. היו שהביאו צמר או עור. אחרים גידבו אבנים יקרות. והיו גם שנתנו מעמלם ומכישוריהם.

לא דינמיקה של המון הנסחף לאמוק קולקטיבי איחדה אותם, כי אם תודעה של תכלית משותפת, של עזרה בהקמת דבר שאיש לא יוכל להקימו לבד. קהילות בונות; הן אינן הורסות. הן מוציאות מאיתנו את המיטב שבנו, לא את הירוד. הן מדברות לא אל הרגשות הנמוכים שבנו, כגון הפחד, אלא אל השאיפות הנעלות שלנו – כגון בניין בית לשכינה בקרבנו.

בשימושה הדייקני בשורש קה"ל ממקדת התורה את תשומת ליבנו לא רק בתוצאה אלא גם בתהליך; לא רק במה שהעם עשה, אלא גם במה שהעם נעשה על ידי כך. כך ניסחתי זאת בספרי (באנגלית) 'הבית שאנו בונים ביחד': "אומה – או לפחות אומה מהסוג שבני ישראל נועדו להיות – נוצרת על ידי כך שהיא יוצרת. הניסים והנפלאות ביציאת מצרים, לא הם שהפכו את ישראל לאומה. לא מכות מצרים, לא קריעת ים סוף, לא המן מן השמיים ולא המים מן הסלע, אפילו לא מעמד הר סיני. כאשר ציווה ה' על משה לתת לבני ישראל לבנות את המשכן, הוא אמר לו בעצם: כדי שקבוצת יחידים תיהפך לאומת ברית, היא מוכרחה לבנות משהו ביחד.

"החופש אינו יכול להתקבל מידי כוח חיצוני, אפילו לא מידי אלוהים עצמו. אפשר להשיג אותו רק במאמץ קיבוצי משותף של האנשים עצמם. על כן נקראו בני ישראל לבנות את המשכן. עם נוצר על ידי כך שהוא יוצר. עם נבנה על ידי כך שהוא בונה."

האבחנה בין קהילה לקהל מקבלת משנה חשיבות במאה ה-21. הדוגמה הקלאסית היא האביב הערבי ב-2011. הפגנות מחאה המוניות התקיימו ברוב ארצות ערב: בתוניסיה, באלג'יריה, בירדן, בעומאן, במצרים, בתימן, בסודאן, בעיראק, בבחריין, בלוב, בכווית, בסוריה ועוד. אך עד מהרה התגלה האביב כחורף. הפגנות עוד מוסיפות להתקיים בכמה מן המדינות הללו, אבל רק בתוניסיה הן הובילו להקמת דמוקרטיה חוקתית. מחאות כשלעצמן אף פעם אין בהן די לחולל חברה חופשית. הגיון הוא הגיון הקהל, לא הגיון הקהילה.

הוא הדין גם ברשתות החברתיות – אפילו בארצות חופשיות. הן מפליאות לחזק קהילות קיימות, אך בעצמן אינן יוצרות קהילות. כדי שתתקיים קבוצה יש צורך בהתראות פנים אל פנים, וכן בנכונות להקריב למען הקבוצה. בלעדי אלו, כדברי מרק צוקרברג ב-2017, "הרשתות החברתיות עלולות לתרום לבידול ולבידוד". וכאשר הרשתות משמשות להפגנת-צדקנות ("נירצ'ו סיגלינג"), להקלמה ("שיימינג") ולעימותים תוקפניים, הן עלולות לברוא צורה חדשה של התנהגות-המון: את העדר הדיגיטלי.

בספרו החדש 'עת לבנות', שהופיע באנגלית, טוען יובל לויך שהרשתות החברתיות חותרות תחת חיי החברה שלנו. "הן מעודדות בגלוי את התופעות המסוכנות ביותר לחברה החופשית. הן דוחפות אותנו לדבר בלי להקשיב, לפנות לזולת על דרך העימות במקום בנועם, להפיץ שמועות ותיאוריות קשר, לזלזל במה שאיננו רוצים לשמוע ולהתעלם ממנו, להפוך את הפרטי לפומבי, לשקף בפשטנות עולם מורכב, להגיב זה לזה במהירות ובקצרנות מוגזמות. הן מחריבות את יכולת הסובלנות והסבלנות שלנו, את המידתיות, את ההימנעות, את האיפוק".

בקיצור, הן גוררות אותנו להתנהגויות של קהל, לא של קהילה. חסרונותיהם של הקהלים עדיין כאן. כך גם יתרונותיה של הקהילה, כפי שממחיש הפאב הסקוטי של מלאני רייד ושכניה. אני מאמין שעמל רב נדרש ליצירת קהילה, אך מעטים

הדברים בעולם הראויים לעמל קשה כמוה. כאשר אני בונה דבר-מה עם אחרים, אני מגלה את השמחה שבהיכללות בדבר גדול ממה שאוכל להגיע אליו לבדי.

"קול יהודה" הרב עמיטל - פרשת ויקהל

"ויקהל" – הרי זה למחרת יום הכיפורים, כשירד (משה)מההר – כך פירש רש"י. יום אחד בשנה יש שבו נפתחים שערים. כל ישראל עומדים יחדיו כשוויים, ולא ניכר הבדל ביניהם. ביום הכיפורים, הכל בגדי לבן, ואל בית הכנסת מתכנסים ובאים דתיים וחילונים, "שמאלנים" ו"ימניים", בני עדות שונות ובני השקפות שונות, בני גילים שונים ואנשי מחוזות שונים – "כאיש אחד בלב אחד", ממש כמעמד הר סיני. אלא שהמבחן האמיתי – כל יודעים הכל – איננו בעיצומו של יום הכיפורים, כי אם דווקא "למחרת יום" כ, כשירד מן ההר". כאשר מביא מרע"ה את בשורת "נעשה ונשמע" שמתנדב עם ישראל כלפי קבלת התורה, אין הקב"ה, כביכול מתפעל... הוא אומר למשה: "לך אמור להם שובו לכם לאהליכם" (דברים ה:כז). נעשה כמייעץ לו הקב"ה למשה לומר לישראל: "קינדערלך, חיזרו הביתה, נראה איך תתנהגו שם..." המבחן האמיתי, מסתבר, איננו בעמידה המשותפת והמלהיבה נוכח קולות וברקים, ענן וקול שופר חזק מאוד. החיים בבית, לבד, בשגרת היומיום השוחקת – הם המהווים אבן בוחן של אמת, לתרומה של אמת. "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו" (תהילים כד:ג). "מי יעלה" – אומר רבי מנחם מנדל מקוצק – זו שאלה אחת. רבים מסוגלים למעשה מאתגר ומלהיב, חד-פעמי ורב רושם כעלייה, כטיפוס לכיבוש היעד. ברם המבחן הוא דווקא ב"מי יקום" – ביכולת לקיום ולהתקיימות מתמדת לאורך זמן, באחיזה עקשנית מחייבת ובעלת עקרונות, בזרימת חיים ממוסגרת, בסדר רגיל, אפרורי ומייגע.